

6. Lawrence D. H. *Women in Love* / D. H. Lawrence. – London ; Berkshire : Penguin Books Ltd, 2004. – P. 19–542.
7. Stone I. *The Greek Treasure* / I. Stone. – New York : A Signet Book, 2003 – 489 p.
8. Waugh E. *Decline And Fall* / E. Waugh. – London : David Campbell Publishers LTD., 2007. – 185 p.

Шелудченко Светлана. Вербализация когнитивно-семантического пространства «Физическое состояние» словами категории состояния. В статье сделана попытка проанализировать конституэнты когнитивно-семантического пространства «Физическое состояние». Направленность современного языкознания на изучение частей речи с позиций когнитивной семантики определяет актуальность исследования. Результатом заданной работы, а именно установления иерархической организации концептополя СОСТОЯНИЕ, градации когнитивно-семантического пространства «Физическое состояние» и установления перечня катаконцептов для его вербализации, стало определение когнитивно-семантического пространства «Физическое состояние» как единства двух гиперконцептов. Доказано, что гиперконцепт «Состояние явления» – менее численный (девять катаконцептов), поскольку имеет структуриацию проще по сравнению с гиперконцептом «Состояние личности» (20 катаконцептов).

Ключевые слова: когнитивно-семантическое пространство, иерархическая организация, макроконцепт, гиперконцепт, мезоконцепт, катаконцепт.

Sheludchenko Svitlana. Verbalization of the Cognitive-Semantic Field «Physical State» by Means of State Words. The article deals with the analysis with the cognitive-semantic field «Physical State» and its constituents. The modern linguistics' reorientation towards cognitive semantics determines the topicality. Such tasks as to ascertain the hierarchical organization of conceptual field STATE, to graduate the cognitive-semantic field «Physical State» and to outline the set of cataconcepts resulted in defining the cognitive-semantic field «Physical State» as the unity of two hyperconcepts. The hyperconcept «Phenomenon's State» (9 cataconcepts) is proved to be less numerous than the hyperconcept «Person's State» (20 cataconcepts) as its structure is simpler.

Key words: cognitive-semantic field, hierarchical organization, macroconcept, hyperconcept, mesoconcept, cataconcept.

Стаття надійшла до редколегії
01.04.2013 р.

УДК 81' 42 - 111

Ольга Шпак

Теперішній тривалий час у контексті когнітивної граматики

Зроблено спробу проаналізувати теперішній тривалий час у контексті когнітивної граматики як результат процесу інтегрування основи теперішнього часу і форми дієслова. Розглянуто два випадки вживання теперішнього тривалого часу: теперішній у розвитку в момент мовлення з імплікацією незавершеності дії і теперішній у момент мовлення, який указує на заплановане закінчення дії.

Ключові слова: фрейм, база, профіль, узгодження, концептуалізація, конструел.

Постановка наукової проблеми та її значення. Провідне завдання когнітивної лінгвістики – опис і пояснення мовної здатності і/або знань мови як внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовника-адресата – системи переробки інформації, яка складається з певного числа мовних моделей і співвідносить мовну інформацію на різних рівнях [1; 3]. Існуючи як нова галузь теоретичної і прикладної лінгвістики, когнітивна лінгвістика зв'язана з вивченням когніції у її лінгвістичних аспектах і виявах, з одного боку, і з дослідженням когнітивних аспектів власне лексичних, граматичних та інших мовних явищ – з другого [2, с. 127].

Актуальність теми дослідження зумовлена складною природою теперішнього тривалого часу, що за своєю структурою є складеним предикатом, когнітивною конструкцією, у якій форма і значення становлять одне ціле.

Мета статті – аналіз семантики теперішнього тривалого часу як результату процесу інтегрування основи теперішнього часу і форми дієслова. Для досягнення цієї мети потрібно:

- визначити семантичний вклад концепту теперішнього;
- з'ясувати значення предикації, яка розвиває клаузальний центр.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У дослідженні *теперішнього тривалого часу* виходимо з робочої гіпотези, що смисл, у якому цей час відносимо до категорії *теперішнього*, не повинен відрізнятися від смислу *простого теперішнього часу*. Відповідно до цього тоді, коли фрейм, через який адресант може «бачити» сцену не специфіковано, отримуємо дефолтне значення, тобто епістемічна близькість визначається концептуалізованим часом мовлення, який у свою чергу збігається з онтологічним часом мовлення, отже епістемічна близькість корелює з онтологічною близькістю. Припустимо, що *теперішній* можна сприймати як часовий фрейм, що виходить за межі онтологічного часу мовлення. У такому випадку мовець інформує співрозмовника про розмір фрейму за допомогою різних мовних засобів, найпоширеніші з яких – обставини часу.

Відмінність між двома часами полягає в тому, що форма тривалого часу – «*ing-form*» – це сама по собі ієрархічна структура, у якій дієслівний елемент, що утворює клаузальний центр – складна структура ще вищого рівня, утворена дієсловом *BE*, що репрезентує імперфектний процес, і формою прогресива. Коротше кажучи, у випадку *теперішнього тривалого часу* дієслово реалізує традиційний тривалий аспект, і, як наслідок, морфема *теперішнього часу* становить основу складної структури, семантика якої – результат інтеграції складних структур нижчого рівня – основи дієслова із закінченням *-ing* та імперфективного процесу *BE*.

У межах традиційного підходу різниця між простою дієслівною формою і дієприкметником *теперішнього часу* (*V + -ing*) зводиться тільки до різниці у формі. З погляду когнітивної граматики дієприкметник *теперішнього часу* відрізняється від основи дієслова, а саме: профіль складної структури [ING [VERB]] відрізняється від профілю основи, оскільки результатом процесу інтеграції є нова семантична структура, нове узгодження профілю і бази. Таким чином, хоча дієслово та дієприкметник *теперішнього часу* і зв'язані семантично завдяки тому, що перше інкорпорується в основу останнього, ці дві форми – різні предикації, оскільки походять від різних узгоджень профіль – база.

Р. Ленекер так характеризує семантику *ing-form*: 1) вона конструює подію холістично; 2) вона обмежує профіль до безпосереднього масштабу предикації, яка складається із внутрішніх серій компонентних станів; 3) вона конструює ці стани на абстрактному рівні, що нейтралізує відмінності між ними [4, с. 25–27]. З цієї характеристики випливає, що вирішальною гранню значення *ing-form* є те, що ця форма зосереджується на внутрішній частині перфективного процесу, профілюючи ефективну гомогенність його внутрішніх серій. Таким чином, предикації внутрішніх серій можна порівняти із специфікаціями внутрішньої фази процесу. Це дає змогу постулювати дещо менш формальне визначення семантики *ing-form*: вона впливає з такого узгодження профіль–база, у якому профільована субструктура є однією з внутрішніх відношень бази. Водночас, оскільки вона характерна для перфективних процесів, які ведуть до утворення дієприкметника із закінченням *-ing*, правомірно сприймати базу в узгодженні профіль – база, що визначає предикацію [ING] як схему перфективного профілю.

Для того щоб пояснити природу інтеграції предиката [IMG] з перфективним дієсловом, що веде до утворення композиту [ING [VERB]], К. Туревич використовує концептуальну метафору, яку запропонував Р. Ленекер [4, с. 73]. На думку Р. Ленекера, процес інтеграції можна образно сприймати як розміщення однієї прозорої фігури над іншою. Таке накладання можливе завдяки відповідностям між релевантними гранями фігур. Інакше кажучи, якщо дві фігури мають деякі спільні характеристики, то спільна для обох ділянка визначає місце, у якому дві фігури перекривають одна одну і яке стає гранню, що санкціонує інтеграцію. Зауважимо, що коли одна прозора фігура «накриває» іншу, деякі грані «накритої» фігури стають частково невидимими. Точніше кажучи, тільки найбільш видима грань фігури, яка накриває, збереже або навіть підсилить її характерну особливість. Інший найчіткіший фрагмент – це той, що оточує найбільш випуклий елемент у фігурі, яка «накриває», тобто контекст найбільш випуклої частини, тоді як решта «накритої» фігури сприйматиметься як проста форма. Дивлячись на ефект накладання, спостерігач може бачити всі деталі найбільш випуклої грані фігури, яка накриває, модифіковані певними відповідностями між двома фігурами. Це дасть йому змогу усвідомлювати контекст і випуклої грані фігури, яка накриває, і прихованої частини прикритої фігури.

Розглядаючи під таким кутом зору утворення складної структури [IMG[V ERB]], К. Туревич пропонує таке пояснення: семантичну структуру [ING] можна охарактеризувати тільки схематично як узгодження між однією, внутрішньою фазою перфективного процесу – профілем і схематичним перфективним процесом – базою [6, с. 186].

Завдяки своїй дуже схематичній природі предикат зазвичай не вживається з комунікативною метою, якщо схематичний перфективний процес бази не специфікується смисловим дієсловом, тобто якщо немає сутності, яка підпорядковується схематичній характеристиці і може заповнити схему більш специфічним змістом. Сутністю, що задовольняє ці вимоги, може бути будь-яке смислове дієслово з перфективним профілем.

Значення складної структури, яка репрезентує тривалий процес, відрізняється від простої дієслівної форми зокрема тим, що виключає завершення перфективного за своєю природою процесу з безпосереднього діапазону предикації. Відповідно, його функція ідентифікується як накладання імперфектного профілю на перфективне дієслово.

У теперішньому неозначеному часі проста форма перфективного дієслова визначає або активізує образ, у якому всі фази процесу доступні для свідомого спостереження, у той час як морфема теперішнього часу розміщує всю сцену цілком з усіма фазами процесу, необхідними для концептуалізації в епістемічній близькості. Таким чином, уживання простого теперішнього часу правомірне, якщо фрейм, окреслений концептуалізованим часом мовлення, здатний охопити весь процес, і, якщо концептуалізуючий індивід, який ідентифікується як *мовець*, гарантує, що процес цілковито відбудеться. З перспективи іншого учасника події – *адресата* – перфективне дієслово в теперішньому неозначеному часі вказує на те, що концептуалізований час мовлення не обмежується тривалістю одного речення, тобто простягається за межі онтологічного часу мовлення, і що процес, який профілюється перфективним дієсловом, може сприйматися як завершений.

За допомогою перфективних дієслів учасники мовленнєвого акту можуть бути залучені до концептуалізації таких ситуацій, які доступні тільки в межах вузького фрейму онтологічного часу мовлення. Часовий фрейм, визначений тривалістю окремого висловлювання, не може гарантувати доступ до всіх фаз динамічної події, тобто перфективний процес не може бути цілковито охоплений таким вузьким фреймом. Якщо це все-таки має місце, вживання теперішнього простого часу не правомірне, і мовцю потрібні інструменти, щоб побудувати конструел, який проінформує адресата, що тільки частина процесу доступна для спостереження. Те, що ми бачимо фрагмент деякої ситуації, не дає відповіді на питання про її подальшу еволюцію, тобто про фрагменти за межами фрейму. Отже, коли концептуалізатор не може легітимно розширити концептуалізований час мовлення і не знає, чи яка-небудь діяльність може бути представлена як завершена, йому потрібно побудувати конструел, у якому перфективний профіль дієслова буде ослаблено імперфектним. Виключення кінцевих фаз перфективного процесу з предикації можливе завдяки профілю [ING], тоді як інтеграція [VERB – ING] з імперфектним [BE] приведе до утворення імперфектної відповідності з перфективним дієсловом, що забезпечує специфікацію основи.

Розглянемо прототипове вживання теперішнього тривалого часу, яке можна проілюструвати прикладами з граматики Р. Кверка [5, с. 206]:

- (1) *Don't rush me! I am working as fast as I can.*
- (2) *What are you drinking? It looks awful.*
- (3) *John is hurrying to catch his train.*

Прототиповість уживання теперішнього тривалого часу в кожному з поданих вище речень – природний наслідок дефолтної інтерпретації теперішнього фрейму, коли концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному часу мовлення, а перфективні профілі дієслів забезпечують бази для відповідних дієприкметників. Таким чином, у реченні (1), навіть якщо збіг деякої діяльності не сигналізується присутністю наказового *Don't rush me!* і не існує жодної ознаки розширення фрейму, імперфектний клаузальний центр профілює онтологічну ситуацію таким чином, що в момент мовлення (онтологічний час мовлення) сутність траєкторії (яка в цьому випадку ідентична з мовцем) міститься посередині процесу, позначеного предикатом [WORK]. Справді, будуючи конструел, мовець інформує співрозмовника, що тільки фрагмент процесу, який точно збігається з часом мовлення, безпосередньо доступний для спостереження, отже він не може гарантувати завершення діяльності в межах онтологічного часу мовлення, визначеного в цьому випадку фреймом концептуалізованого часу мовлення.

Через відсутність будь-якої вказівки на те, що концептуалізований час мовлення відрізняється від онтологічного часу мовлення у (2), запитання створює образ, у якому деякий індивід «You», що розробляє траєкторію, міститься посередині процесу, позначеного дієсловом [DRINK]. Фрейм

дозволяє доступ тільки до тієї фази діяльності, яка безпосередньо збігається з онтологічним часом мовлення, отож немає гарантії, що процес пиття якої-небудь речовини буде завершений, і таким чином концептуалізовану сцену не можна структурувати перфективним процесом, котрий міститься в епістемічній близькості завдяки закінченню простого теперішнього часу. Таким же чином речення (3) структурує сцену, у якій концептуалізуючі індивіди мають безпосередній доступ тільки до тієї частини, що обмежена онтологічною близькістю. Тільки тому, що тривалість недостатня, щоб охопити всю подію, профільовану основою [HURRY], навіть незважаючи на те, що ситуація може розвиватися до своєї фінальної фази, її завершення не гарантовано в межах онтологічного часу мовлення, і в дефолтному випадку інтерпретації меж концептуалізованого часу мовлення тільки певна фаза процесу може міститися в епістемічній близькості.

У світлі поданого вище аналізу прототипове вживання теперішнього тривалого часу можна визначити таким чином: у дефолтному випадку інтерпретації розміру епістемічної близькості (концептуалізований час мовлення рівний онтологічному часу мовлення), коли перфективне дієслово забезпечує базу дієприкметника, теперішній тривалий час – це теперішній у розвитку в момент мовлення з імплікацією, що завершення дії не гарантовано.

З іншого боку, аналізуючи речення, що ілюструють прототипове вживання теперішнього тривалого часу, Р. Кверк визначає їхнє значення як «завершення».

(4) *The boys are swimming across the estuary* [5, с. 208].

(5) *The train is arriving at platform 4.* [5, с. 208–209].

Немає жодного сумніву, що значення «завершення» тут наявне, але мотивоване воно не так значенням форми прогресиву, як наявністю інформації про призначення профільованого процесу (*across the estuary, at platform 4*). Оскільки внутрішні фази відповідних процесів (форму прогресиву) мовник розміщує в епістемічній близькості (теперішня основа клаузального центру), не специфікуючи концептуалізований час мовлення, співрозмовник шукає внутрішні фази процесу в онтологічній близькості. Таке вживання відрізняється від прототипового тільки тим, що специфікує наміри і передбачувану «точку завершення», яка міститься попереду концептуалізованого часу мовлення. Можемо охарактеризувати таке вживання як теперішній, що триває в момент мовлення і вказує на заплановане завершення процесу.

(6) *What time is he arriving tomorrow?*

Речення (6) відрізняється від попередніх двох прикладів тим, що стосується майбутньої ситуації. На перший погляд, воно містить суперечність – закінчення теперішнього часу й експліцитну віднесеність до майбутнього. Однак це речення граматично правильне й цілком узгоджується зі значенням теперішнього тривалого часу. По-перше, імперфектний профіль тривалого виду висуває вперед внутрішні фази базового процесу. Якщо концептуалізований час мовлення зводиться до розміру онтологічного часу мовлення, то це виключає з фрейму кінцеві фази і профілює ситуацію як таку, що ініційована перед онтологічним часом мовлення.

Іншими словами, вживаючи теперішній тривалий час, мовник гарантує своєму співрозмовнику, що ситуація ініційована розміщенням початкових фаз у епістемічній близькості, й одночасно уникає відповідальності стосовно успішного завершення ситуації.

Справді *He is arriving* створює образ когось, хто перебуває у процесі «прибування» без жодного натяку чи? (*whether?*) або коли? (*when?*) процес дійде кінця. У реченні *He is arriving tomorrow* обставина часу *tomorrow* (*завтра*) вказує на дві речі: 1) дата важлива для ситуації, 2) не має жодної гарантії, що ситуація завершиться.

Таке вживання теперішнього тривалого часу нагадує простий теперішній для вираження майбутньої дії, хоча, звісно, існують і певні відмінності. В останньому випадку епістемічно близькі ситуації визначають зміст розкладів, графіків, офіційних домовленостей, тобто онтологічно реальні факти в час мовлення. До тієї міри, до якої зміст розкладів та інших офіційних домовленостей може сприйматися як світ, що існує в онтологічних фактах, уживання може охоплювати дві речі: онтологічно реальні розклади, листівки, оголошення і т. п. та їхній зміст. Звідси вживання простого теперішнього часу правомірне тільки тоді, коли епістемічне існування деяких ситуацій імплікує онтологічну близькість сутності, у якій доступні епістемічні факти.

Завдяки формі прогресиву у випадку вживання теперішнього тривалого часу для передачі майбутньої дії перфективний процес конструюється як епістемічно й онтологічно недоступний.

Згідно з типом концептуалізації, представленій реченням (6), онтологічна ситуація не існує як онтологічний факт (наприклад, офіційний план), тому що відсутня онтологічна сутність, у якій ситуацію, профільовану дієсловом ARRIVE, можна «знайти» у момент мовлення, тобто в онтологічному часі мовлення. Єдине, що може гарантувати мовник, – це те, що ситуація еволюціонує до «завершення» ARRIVE, і що день визначений як *tomorrow* (завтра) – релевантна грань ситуації, «точка в часі», у якій процес закінчиться. Оскільки за нормального розвитку подій ініціація дії, профільованої перфективним процесом, імплікує її закінчення, конструкція несе інформацію, що завершення дії – це лише питання часу, і заохочує співрозмовника повірити, що онтологічна ситуація є майже вірогідною. Якщо тільки її внутрішні фази профілюються як безпосередньо доступні для спостереження, то відтінок невизначеності стосується процесу загалом.

Таким чином, для теперішнього тривалого часу значення майбутнього – це, знову ж таки, теперішній у розвитку в момент мовлення, який вказує на заплановане закінчення дії.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі інших випадків уживання теперішнього тривалого часу, зокрема для реалізації значення повторюваності дії.

Джерела та література

1. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Яз. славян. культуры, 2004. – 560 с.
2. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
3. Langacker R. Foundation of Cognitive Grammar: in 2 volumes / R. Langacker. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1991. – Vol. 2: Descriptive Applications. – 254 p.
4. Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.
5. Quirk R. A grammar of Contemporary English / Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvic J. – London: Longman Group, 1985. – 1120 p.
6. Turewicz K. Applicability of Cognitive Grammar as a Foundation of Pedagogical / Reference Grammar / K. Turewicz. – Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 1993. – 256 p.

Шпак Ольга. Настоящее длительное время в контексте когнитивной грамматики. В статье предпринята попытка анализа значения настоящего времени длительного вида в контексте когнитивной грамматики как результата процесса интегрирования основания настоящего времени и формы глагола, порождающего новую сложную семантическую структуру, новое согласование профиля и базы. Доказано, что *ing*-форма сосредотачивается на внутренней части процесса, профилируя эффективную однородность его внутренних серий, и это является определяющей гранью ее значения. Рассматриваются два случая прототипового употребления настоящего длительного времени: настоящее в развитии в момент речи, имплицитное незаконченность действия, и настоящее в развитии в момент речи с указанием на запланированное окончание действия. Определены семантический вклад концепта настоящего и значение предикации, которая развивает клаузалный центр.

Ключевые слова: фрейм, база, профиль, концептуализация, конструэл.

Shpak Olga. The Present Progressive Tense in the Context of Cognitive Grammar. The Present Progressive Tense is analyzed in the article as a result of the process of integration of the present tense grounding and the form of the verb, generating a new semantic structure, a new profile/base alignment. The crucial facet to the meaning of *-ing*-form is that it focuses on the inside of the process, profiling effective homogeneity of its internal series. Two prototypical meanings of the Present Progressive Tense are categorized: present in progress at the moment of speaking with the implication that the accomplishment is not guaranteed and present at the moment of speaking indicating intended termination. The semantic contribution of the concept present and the meaning of predication elaborating the clausal head are defined. In the Present Progressive Tense the verb realizes the traditional progressive aspect and the present tense morpheme grounds a composite structure.

Key words: frame, base, profile, alignment, conceptualization, construal.

Стаття надійшла до редколегії
25.02.2013 р.